# המזכיר

Sechs Nummern bilden einen Jahrgang.
Abonnementspreis jährlich 2 Thlr. 20 Sgr.

הראשנות הנה באו וחדשות אני מגיד

**No. 68.**

Zu bestellen bei allen Buchhandl. oder Postanstalten.
Abonnementspreis jährlich 2 Thlr. 20 Sgr.

(XII. Jahrgang.)

# HEBRÆISCHE BIBLIOGRAPHIE.

## Blätter für neuere und ältere Literatur des Judenthums.

Herausgegeben von **Jul. Benzian.**

**1872.**

Mit liter. Beilage v. **Dr. Steinschneider.**

---

**März — April.**

---


**Inhalt:** *Bibliographie.* Cataloge. Journallese. — *Beilage:* Hebräische Handschriften in Parma. Geographisches von *Berliner.* Ein verschollener Prager Druck von *Hock.* Serachja ha-Levi. Anzeigen (Exegese). — Mittheilungen aus dem Antiquariat von J. Benzian.

---

## Hebraica.

ALKABIZ, SAL. ברית הלוי *Berith ha-Levi.* Comm. über die Pessachhagada, ferner dessen תשובה *Teschuba*, Antwort an R. Joseph Karo über eine Stelle im Sohar Genesis nebst dess. Verfassers פירוש Erklärung einer Stelle im Sohar Chadasch. 4. Lemberg 1863 (2 u. 44 Bl.)

[In der Antwort an Jos. Karo Bl. 246 sagt der Verfasser: מצאתי בס' טעמי המצות להר' יצחק בן פרחי ז"ל[1]] (*S. J. H.*)

CASTRO, JAK. b. ABRAHAM תולדות יעקב *Toledot Jacob.* Novellen zu Tractat Beza. 4. Jerusalem 1865. (3 u. 96 Bl.)

[Verf. 1577: יום ה' ט"ו אלול ה'של"ז במצרים.] (*S. J. H.*)

GAONIM, תשובות גאונים *Teschubot ha-Gaonim.* Responsen. 4 Livorno 1869. (2 u. 120 Bl.)

[Enthält die ersten 193 Responsen der bereits 2 mal unter dem Titel שערי תשובה gedruckten Sammlung mit werthvollen Noten איי הים von *Mos. Israel Chassan.*] (*S. J. H.*)

---

[1]) Ist מאה שערים von Isak Scheni, gedr. Salon. 1543 (Catal. Bodl. S. 1155). *St.*

HAGGADA, הגדה של פסח mit den Commentaren von Rasch' Raschbam und Ritba, den Comm. גבורות ה' *Geburat Adona* von *Löwe b. Bezalel* und nach der früheren Ausgabe Livorno 1836, vermehrt durch עוללות אפרים *Olelot Efraim* von *Efr. Lencziz*, פי' חד גריא von *Elia Gaon* aus Wilna nebst פי' לפירושו von dessen Schüler *Salomo* aus טאלאצין, und פי' הגדה von *Moses Sofer*. 4. Jerusalem 1863. (31 u. 6 Bl.)

[Im Comm. des ריטב"א Bl. 13b wird erwähnt: בתרגום ירושלמי וידע אדם וחכים אדם; Bl. 16: ומדרשו של ר' שמעון.] (*S. J. H.*)

KALISCHER, Zebi Hirsch. דרישת ציון *Derischat Zion* über die Restauration Palästina's. 8. Thorn 1864. (45 Bl.)

KALMANN, Jos. שער המסורה *Schaar ha-Mesorah.* Commentar zur grossen und kleinen Massora zum Pentatauch, mit 4 Commentaren באור המלות, באור הענין, חומת א"נך, אמרים אסיפת. 4. Wilna 1870. (116 S.)

KARASCH (? קרש) *Uri Isak Eisek.* מאורי בית יצחק *Meore Beth Jizchak*, Alphabetische Zusammenstellung der im Tractat Berachot vorkommenden תנאים und אמוראים, auch Methodologisches. 12. Jerusalem 1866. (68 Bl.)

MAIMONIDES, Mos. ס'המצוה *Sefer ha-Mizwot*, Buch der Gesete mit *Nachmanides* Anmerk. (השגות) und *Isak Ibn Zur's* מגלת אסתר *Megillat Ester* vermehrt mit חדושי מהרד"ם Anmerk. von B. Meisels. 4. Warschau 1870. (4 u. 178 Bl.)

MENDEL, Mos. שערי ירושלים Zur Geographie u. Geschichte Jerusalems. Warschau 1868. gr. 8. (66 S.)

RABINOWITZ, Rafael Nata. מורה המורה *Moreh ha-Moreh*, Erwiderung auf D. B. Zomber's *Moreh Derech*. 8. München 1871. (16 S., 10 Sgr.)

— Sal. Salkind. עקרי העבודה *Ikkare ha-Aboda*, über Opfer. 16. Pressburg 1864. (26 Bl.)

— Benj. Dav. דובב שפתי ישנים *Dobeb Sifte Jeschenim.* Trauerrede über Oberrabbiner *Baer Meisels* in Warschau. 8 Warschau 1870. (16 Bl.)

[Meisels war früher Rabb. in Krakau und Reichstagsabgeordneter in Kremsier, starb ט"ו אדר א' תרל 1870 in Warschau.] (*S. J. H.*)

ROSENBERG, P. מעשי צדקה *Maase Zedaka* Wohlthätigkeitswerke desselben hebr. u. russisch. 8. Petersburg 1868. (31 S. nicht Buchhandel.)

SCHOR, Alexander (Sender). אוריין תליתאי *Urjan Telithai* zwei grössere halachische Werke aus je dreien bestehend: I. בכור שור, לבושי שרד, דינו ריאה טריפית. II. שמלה חדשה, תבואות שור, חידושי דינים ליורה דעה dazu neuerdings העצמות hinzugefügt von Dav. Sal. Eybschütz. fol. Szytomir 1868. (76, 87, 41, 18 Bl.)

SCHWARZ, Ch. אורח חיים *Orach Chajim* Homiletische Vorträge 8. Berlin 1872. (IV u. 234 S.)

SICHRONOTH. זכרונות מן חברת כל ישראל חברים של ששה חדשים משנת 1871 וששה חדשים הראשונים משנת 1872. Jahres-Bericht der *Alliance Israelite* für die Monate Juli 1871—Juli 1872. 8. Paris 1872. (172 S.)

ENTURA, Mord. פתשגן הכתב (אגרת הפורים והוא) *Patschegen ha-Ketab* d. i. das 2. Targum Esther in hebr. Uebersetzung, nebst מצח אהרן *Mezach Ahron* jüd.-deutsche (punktirte) Bearbeitung mit Benutzung aggadischer Quellen v. *Ahron b. Mordechai* u. s. w. 8. Wilna 1870. (196 S.)

[Der deutsche Bearbeiter nennt sich: Ahron b. Mord. aus Trebitsch b. Ahron b. Mord. aus Kremsir b. Mos. Pisenz (Bisenz b. Isak), Verf. v. דרש משה, wonach Cat. Bodl. S. 724 (erste Ausg. Frankf. a. M. 1718) zu ergänzen. — פתשגן הכתב ist von **Mordechai Ventura** und schon Amsterd. herausgegeben, dann mit מצח אהרן u. d T. דברי הפורים Frankf. a. O. 1794; nach *Zedner* S. 146. Aber schon in der Ausgabe Czernowitz 1838 des פתשגן ist sein Namen weggelassen, und daher Catal. Bodl. S. 172 N. 1160, S. 1675 u. 2701 zu ergänzen. *St.*]

WARSCHAWSKY, J. החוקר *Hachoker*. Dissertationen u. Collectaneen philologischen und historischen Inhalts. 2 Theile. (Heft 1 hebr., Heft 2 deutsch.) 8. Odessa 1863—66. (55 u. 71 S.)

## Judaica.

ALLIANCE ISRAELITE, — Bulletin de l'alliance israélite universelle 2. semestre 1871 u. 1. semestre 1872. 8. Paris 1872. (200 S.)

— Bericht des Berliner Local-Comités der Alliance isr. univ. vom 1. Octob. 1869 bis 18. Mai 1872. gr. 8. Berlin 1872 (13 S.)

APOLANT (Sam.). Bundesweihe. Festrede zur 150jährigen Jubelfeier der Chebrath Mohalim in Berlin, gehalten in der Hauptsynagoge am 15. Jan. 1865. Der Reinertrag fällt der Unterstützungskasse für arme Wöchnerinnen zu. 8. Berlin 1866. (14 S.).

— Rede an der Bahre des am 1. Jan. 1801 zu Strausberg gebornen, am 18. Dec. 1866 zu Berlin verst. Hrn. Israel Hirschfeld, Ritters etc., geh. am 21. Dec. 1866. 8. Berlin 1866. (8 S. Nicht im Buchhandel.)

BIBLIORUM sacrorum graecus codex Vaticanus. Tom. III. Complectens libros Psalmorum, Proverbiorum, Ecclesiastis, Cantici, Job, Sapientiae Salomonis et Sirach. gr. fol. Rom 1872. (geb. 40 Thlr.)

— Liber Jesaiae ed. S. Baer et Fr. Delitzsch. 8. Leipzig 1872 (¼ Thlr.)

CASSEL, P., Esmun, eine archäologische Untersuchung aus der Geschichte Kenaans. Mit einem einleitenden Sendschreiben über Studien des alten Testaments. 8. Gotha 1872. (XXVII u. 53 S.)

CRAW, Moses und die Materialisten, eine theologisch-naturwissenschaftliche Studie zur Rechtfertigung der biblischen Schöpfungsgeschichte. 8. Braunschweig 1872. (12 Sgr.)

GUTACHTEN, rabbinische, betr. die vom Vorstande der israelitischen Cultusgemeinde in Wien am 21. Januar l. Jahres gefassten und zur Ausführung gebrachten Reformbeschlüsse. gr. 8. Wien 1872. (6 Sgr.)

KALISCH, L. Bilder aus meiner Knabenzeit. gr. 16. Leipzig 1872. (1¼ Thlr.)
[Enthält sehr interessante Darstellungen aus dem jüdischen Volksleben.]

KOHUT, ALEX. Etwas über die Moral und die Abfassungszeit des Buches Tobias. 8. Breslau 1872. (25 S.)
[Sonderabdruck aus der Jüdischen Zeitschrift für Wissenschaft und Leben. X. Jahrgang].

KRONER, Rabb. Seminar-Director. Entstelltes, Unwahres und Erfundenes in dem „Talmudjuden" von Prof. Dr. Aug. *Rohling's*. 2 Thle. 8. Münster 1871. (70, 51 S.)

LONDON (Dr.). Bericht aus der israelitischen Mädchenschule in Jerusalem vom Jahre 1871. Jerusalem 1872. (8 S.)

NEUBUERGER, E. *L. Geiger's* populaire Schriften. gr. 8. Frankfurt a. M. 1872. (32 S.)

NEUSTADT, P. Die Gottes- und Unsterblichkeitslehre. Kurzgefasste Uebersicht über die Gottes- und Unsterblichkeitsbegriffe der voazüglichsten orientalischen Völker mit einem Hinblick auf diese Lehren des Judenthums. 1. Theil. gr. 8. Leipzig 1872. (VI. u. 47 S.)

PHILIPPS, G. a commentary on the psalms, designed chiefly for the use of hebrew students and of clergymen. 2 vol. London 1872. (B. I. XV. 410 S., B. II. 450 S.)

ROHLING, AUG. Der Talmudjude. Zur Beherzigung für Juden und Christen aller Stände dargestellt. 8. Münster 1871. (67 S.)
[S. unter Kroner, der Anf. Th. II. eine zweite Ausgabe mit Nachwort an Kroner anführt].

— Offener *Brief* an den Hochw. H. Prof. Dr. Aug. Rohling als Antwort auf sein Pamphlet „Der Talmud-Jude". Von einem Münsterischen Juden. 8. Münster 1871. (13 S.)

— Zweiter offener Brief u. s. w. 8. Münster 1871. (11 S.)

RUMAENIEN. — La question des Israélites en Roumanie. gr. 8. Paris 1869. (62 S.)

— l'occident et la persécution israélite en Roumanie. 8. Paris 1870. (98 S.)

— *Oppenheim H. B.* Die Judenverfolgungen in Rumänien. gr. 8. Berlin 1872. (20 Sgr.)

— Persécution of the Jews of Roumaenia, by a freind of his country, his people, and of liberty; translated from the french version of the hebrew original by Anna Maria *Goldsmid.* 8. London 1872. (IV u. 22 S.)

— — Dasselbe französisch. 8. Paris 1872. (36 S.)

— Processul de la Ismail Inaintea Juratiloru din Buzeu. Cu o schita introducatore asupra turburarilor recinte in contra Jsraelitilor din Ismail, Vilcov, Cahul etc. 8. Bucarest 1872. (X und 53 S.)

— Debatte über die Lage und Behandlung der Juden Rumäniens und Serbiens, in der Unterhaussitzung des eng-

lischen Parlaments am 19. April 1872. 8. London 1872. (20 Sgr.)

RUMAENIEN. *Davis, Isr.* The Jews in Roumania; a short statement of their recent history aud present situation; with a preface by *Jac. Waley.* gr. 8. London 1872. (IV u. 42 S.)

— Report of the anglo-Jewish association in connexion with the alliance isrraélite universelle for the Jear 1871—1872. gr. 8. London 1872. (52 S.)

— The Jews in Roumania; account of the procedings at the trial of the Jews at Buseu; transslated from the „Rumänische Post" fort he Roumanian comittee. s. l. e. a. (London 1872 40 S.)

— The Jews of Roumania, Report of publical meeting held at the mansion house on thursday 30. Mai 1872. gr. 8. London 1872. (20 S.)

— Verhandlung des deutschen Reichstages über die Verfolgung der Juden in Rumänien am 22. Mai 1872. Berlin 1872. (S.)

SCHLESINGER, Hch., Chronologisches Handbuch zur Geschihte der Juden mit kurz gefasster Darstellung der wichtigsten Ereignisse von Erschaffung der Welt an bis zum Jahrə 5560 (dem Anfange des 19. Jahrhunderts üblicher Zeitrechnung) bearbeitet nach der heiligen Schrift und nach den besten vorhandenen Quellen im 2 Abtheilungen. 2. Auflage. gr. 8. Berlin 1872. (VIII u. 211 S.)

— Hundert Tabellen der jüdischen Fest-, Feier- und Fasttage vom Jahre der Welt 5622—5722 (1861—1961) mit erläuternden Vorbemerkungen und Nachweisungen. 2. Auflage. gr. 8. Berlin 1872. (63 S.)

SERBIEN. — Situation des Israelites en Serbe. 8. Paris 1872. (15 S.)

STEINHEIM, Dr. S. L. Die Offenbarung nach dem Lehrbegriff der Synagoge. 4. Theil in 2 Abtheilungen: Die Glaubenslehre der Synagoge als exacte Wissenschaft. gr. 8. Altona 1865 (598 S.)

[enthält u. A. eine Polemik gegen Döllinger's Judenthum und Heidenthum, Delitzsch, Comm. z. Genesis.]

STERN, J. Israel, der Weinberg des Herrn. Predigt. 8. Creglingen 1872. (12 S.)

ZIPSER, M. Des Flavius Josephus Werk „über das hohe Alter des jüdischen Volkes gegen Apion" nach hebräischen Originalquellen; hgg. von *Ad. Jellinek.* 8. Wien 1871. (VIII u. 192 S.)

---

## Cataloge.

AZULAI, C. H. D. u. R. Catalogue d'une Collection des livres hebraiques par *Sam. Schönblum.* 8. Lemberg 1872. (20 S.)

BENZIAN, Jul. Antiquar. Anzeiger No. 19. gr. 8. Berlin 1872. (20 S.)

LEVISSON, Gebr., und M. **Roest**, Catalog einer reichhaltigen und werthvollen Sammlung hebräischer u. jüdischer Bücher, Handschriften (?) etc. 8. Amst. 1871. (85 S.)

[S. 83 n. 1919 ein Talmud ed. 1714—23, durchaus von Jakob Emden interpunktirt, corrigirt und mit zahlreichen Randnoten versehen, wahrscheinlich zum Zweck einer Ausgabe. — Die Anzeige dieses Auctions-Catalogs ist durch Versehen verspätet.]

ZEDNER, Jos. Verzeichniss der von Herrn *Jos. Zedner*, Bibliothekar am Brit. Mus. zu London, hinterlassenen Bibliothek, welche nebst einigen Büchern aus der Bibl. des Herrn *Jos. Almanzi* und mehreren anderen Sammlungen durch *R. L. Prager's* Auctions-Institut in Berlin am 6. Januar 1873 und folgende Tage versteigert werden soll, gr. 8. Berlin 1872. (50 S.)

## Journallese.

*Zeitschrift d. deutsch. Morgenl. Gesellsch.* Bd. XXV. 1871:

Alex. Kohut: Die talmudisch-midraschische Adamssage in ihrer Rückbeziehung auf die persische Yima und Messiassage, S. 59.

Th. Nöldecke: Die Namen der aramäischen Nation und Sprache, S. 113.

Zunz, Hebräische Redeweise für bescheidene Meinungsäusserung, S. 132.

Lauth: Moses-Osarsyph, S. 139.

K. Schlottmann: Zur semit. Epigraphik II—IV, S. 149 (vgl. Hitzig, S. 253).

M. Steinschneider: Zur Geschichte der Uebersetzungen aus dem Indischen ins Arabische u. s. w., S. 388.[1])

Zunz: Verfassen und übersetzen, hebräisch ausgedrückt, S. 435.

Schrader: Zur Kritik der biblisch-assyr. Chronologie, S. 449.

K. Schlottmann: Additamenta über die Inschrift Mesa's, S. 463.

A. Geiger: Ein hebr. Buch aus Calcutta, S. 484. [Auch in der jüd. Zeitsch. X, mit Zusatz.]

M. Steinschneider: Zwei jüdische Aerzte, Imran b. Sadaka und Muwaffik b. Schua, S. 602. [Vgl. Geiger's jüdische Zeitschr. IX, 172 und H. B. XI, 57.]

G. M. Redslob: Zur hebr. Wortforschung, ידע, S. 506.

Lauth: Semitische Lehnwörter im Aegyptischsn, S. 618.

Zunz: Ueber das Alter der Cassel'schen Bibel-Handschr. (Kenn. 157), S. 649.

---

[1]) Dieser Artikel enthält Berichtigungen und Zusätze zu Bd. XVIII und XXIV S. 325, wo der Bericht des *Abraham Ibn. Esra* abgedruckt ist; aus Versehen übergangen in der Journallese H. B. XI, 8; s. X. 152.

# Literarische Beilage.

## Hebräische Handschriften in Parma.

[(Forts. von X S. 104.)

N. 12 (Cod. 1387).

Pergam. in 4., XV. Jahrh., 178 Bl.

הלכות des *Isak Alfasi*, Anfang und Ende defect, Berachot u. s. w. (Seder Moed), dann Chullin, Tum'a, Sefer Tora, Mesussa.

N. 13 (Cod. 1388).

Pergam. in kl. 4., rabbin. Sehrift, Ende XIII. oder XIV. Jahrh., 111 Bl., zum Theil beschmutzt und beschnitten.

פירוש Pentateuchcommentar des *Salomo Isaki*, Anfang und Ende defect.

N. 14 (Cod. 1389).

Pergam. in kl. 4., punktirter Text mit verzierten Initialen, XV. Jahrh., 178 Bl., einige befleckt und beschnitten.

תורה Pentateuch bis Deuteron. 12, 20.

(Cod. 1390 s. N. 2, wozu Nachträge am Ende dieses Artikels.)

N. 15 (Cod. 1391).

Pergam. kl. 4., 32 Bl., Quadrat, XV. Jahrh.

איוב Hiob. Zuletzt von neuerer rabb. Hand פיוטים לכנוס שבת בנועם כי אשמרה שבת אל ישמרני; d. h. nach der Melodie des bekannten Hymnus; 2 Seiten. (Anfang?)

N. 16 (Cod. 1392.)

Pergam. in 4., 217 Bl., beendet v. *Jesaia b. Jakob* יצ"ו aus Maseran (ממסראן, s. Kobak's ישורון V, 151, Zunz z. Gesch. 219 n. 27) ben Jesaia aus Verona (מוירנה?) für המפואר איש משכיל תפארת החכמים נזר הנבונים Baruch b. Sam. aus Peschiera (מפיסקירא)[1]), 9. Adar II. 1482 in Mantua.

ס' הזוהר Sohar über Genesis. — Aeltere Hss. dieses Buches sind selten.

N. 17 (Cod. 1393).

Pergam. u. Pap. kl. 4., rabb. Schrift, XIV—XV. Jahrh., zum Theil beschmutzt u. abgeschnitten.

I. מבחר הפנינים Anf. defect.

---

[1]) Wolf B. H. I. S. 269 n. 425: „Piskeranus"! Zunz כ"ח V, 154; D. Cassel, Index zu מ"ע S. 150 ohne Namen des Vaters.

II. חידה Räthsel, anf. אדם עומד על פי הבור (!) אחר עמוק מאד ומעדו רגליו ונפל בתוך הבור, ½ Seite. [Etwa das bekannte, aus Indien stammende Bild von Menschen in der Grube, dem von allen Seiten Gefahr droht? Benfey, Pantschatratra I, 80, 82; vergl. Freytag, Prov. arab. III, 250, 295: „Er floh vor dem Bären und kam in die Grube.“ Oder eine Erzählung? *St.*]

III. שקל הקודש metrische Bearbeitung der arab. Spruchsammlung (angeblich des *Sal. Gabirol*) von *Josef Kimchi* (Catal. Bodl. 2321), dessen Vorbemerkung mitgetheilt ist in Kobak's Jeschurun (deutsch) VIII, 68. — Ende: (שער הספוק) ואדם צר עין ונפש מתאוה — בעולמו אין די למלאת את ספקו; unvollst.

IV. ס' התפוח hebr. von *Abr. Ibn Chisdai.*

V. Fragm. einer Abhandl. v. *Serachja ha-Levi b. Isak*, anf. ברוך י״י אלהים אמת רב חסד ואמת ויבחר בנביאים וחפצו אמת וגו' אמר זרחיה הלוי בר' יצחק ז״ל במקומות רבים בכתוב נקראה הנפש החיה כבוד דכתיב לכן שמח לבי ויגל כבודי; Ende: כי כל כח בשרי חלש וחסר ואין התמימות בלתי לי״י לבדו. [Vielleicht aus den Reden dieses, um 1400 lebenden Autors, s. א״נ III, 110; החלוץ VII, 94; vgl. H. B. XI, 42. *St.*]

VI. תיקון מדות הנפש Ethik des *Sal. Gabirol*, mit dem Datum Saragossa Nisan 805.

VII. [אגרת המוסר] die ethische Epistel des (Pseudo-) Aristoteles (de Rossi 424, 4), defect.

VIII. אגרת Epistel des *Menachem b. Saruk* aus dem Gefängniss.

IX. משלי הפילוסופים, anf. אמרו כי שלמה המלך היה יודע כי נמלה לא תאכל בשניה כ״א שנים גרגרים חטה; Ende: ואמר לפי שהוא יותר רחוק הגאוה ויותר ממהר להשלמת חחפץ. נשלמו משלי..., 10½ Bl. [Vgl. Cod. Schönbl. 30 F., Catal. 1872 S. 12?]

X. ליקוטים talmudisch, anf. בפרק שלשה שאכלו קטן היודע, Ende: במסכתא סוטא פרק המקנה; 3 Seiten.

XI· Philosoph. Fragment, 8½ Bl., anf. תוך שאלתך אמרת כי מצאת כתוב והתנועות היסודות [היסודיות?] הנמצאות לאלו הארבע היסודות כשיתנועעו לשוב אל מקומם שתי תנועות לצד המקיף והיא [לאש] ולאויר, ותנועה לצד המרכז והוא למים ולארץ ושאלת על זה למה יחד לאויר תנועה לצד המקיף לבד וכן למה יחד למים תנועה. — Ende: שאמרו שבעה רקיעים הם ומכלם לא בחר לכסאו אלא ערבות וכתוב והנה ה' נצב עליו. ע״כ לשון החכם הגדול הפילוסוף ר' משה בן... ר' שמואל אבן תבון ז״ל. [Ob dem *Mose Tibbon* etwa nur ein Citat am Schlusse oder das ganze Fragment angehört? *St.*]

XII. אגרת von *Abraham b, Mos.* [*Maimoni*], anf. אל אוצר השכל, datirt Adar I, 4995, mit der Adresse אל יד השר האדיר החכם האביר מרנא ורבנא שלמה המשכיל הנבון איש חיל יפה מהללים יברכהו צורו ויאדירהו יוצרו בן כבוד מרנא ורבנא אשר וצ״ל. Dann: אשא דעי

למרחוק. [Ist das מלחמות ה', Ende def.; der hier voranstehende Brief ist in der Ausg. angehängt. *St.*]

N. 18 (Cod. 1394).

Pap. in 4., 57 Bl., kleine Cursiv, XVI. Jahrh.

I. מקדש מעט u. II. אגרת יער הלבנון (letzt. unedirt, von *Mose Rieti*.

N. 19 (Cod. 1395).

Pap. in 4., Cursiv minuskel, geschrieben 1560—1 (s. unten).

I. נופת צופים Rhetorik v. *Jehuda b. Jechiel*, gen. *Messer Leon.* 81 Bl.

II. Abhandlung [Fragen?] v. *David*, Sohn des genannten *Jehuda.* אמר דוד הקטן בכמהר"ר יהודה הנקרא מיסיר ליאון הנה מאז נסעת [נסעתי] מארץ ההוללה [המהוללה?] ישבתי מחונן למחנה לרעות בגנים וללקוט שושנים ובהיות כי הייתי פנוי מעסקי העולם עם כי נפשי שוממה כל היום דוה עד דוד הגדיל ביגונות ומחשבות משתנות הכוני פצעוני ילידי הזמן הלמוני בל ידעתי צפו מר (?) הצרות על ראשי לולי ה' שהיה לי כי לחמלתו עלי השפיע משפע חכמתו ורוח נדיבתו ויסמכני וטהרני לעשות חבורים רבים אחר נסיעתי ועשיתי חקירות גדולות בין בתורה בין בפסוקים בין בפילוסופיאה גם חרוזים רבים בלשון עברי ובלשון נוצרי בעתות הפנאי u. s. w. durch 1¼ Seite. [Alles, was sich auf die Schriften des Vf. bezieht, wäre mittheilenswerth, wie wir hier erfahren, dass er Gedichte in lateinischer — oder vielleicht italienischer? — Sprache verfasst. *St.*]

Auf die Vorr. folgt: יראת ה' ראשית דעת . . . בזו פי' אצלי אמת כי למוד (?) אשר בה יהיה האדם ירצה (?) השם ראוי שיהיה קודם, Ende: והו מה שראיתי לבאר ולהביא בזה החיבור הכולל. תם. [Hiernach ist der Titel לקטי שושנים am Anfang entweder auf alles Folgende zu beziehen, oder aus dem Anfang der Vorrede fingirt. *St.*] Folgt Epigraph, wonach die Copie für בן בנו של קדשים *Menachem b. Josef Ottling* (אוטלינג, *Ottolenghi*) — später auch אשכנזי und חמד בחורים — in Salonichi, Sonntag 2. Schebat א"ך טוב = 5321, beendet wurde. — 33 Bl.

III. Erklärung einer Stelle in Midrasch Rabba, von einem *Abraham*, anf. אמר אברהם ראיתי כב"ר מאמר נכבד מאד ארצה לבארו כפי מה שהורוני מן השמים למה שבו מרבוי תועלת להרבה מהענפים התוריים ואולי לקצת מהשרשים, וזה תואר המאמר על וישמעו את קול יי' אלהי' מתהלך בגן. אמר ר' לוי עקר שכינה בתחתוני' (bis מדבר אליו, dann: ממה שראוי שתתעורר כי חכמי יש'; die Weisen Israels waren Astrologen) — citirt u. A. מדרש הזהר, erörtert zuerst die astrolog. Bedeutung der Planeten und erklärt dann die Stelle auf 66½ Bl. mit dem Ende: ויחובר בכאן השלום ג"כ עם הנועם המיוחד בכמו אלו המצות ולזה היה מכח אליהו אשר נתברך בשלום אשר הוא והשלמות [מהשלמות?] לכח משה אדונו [אדוננו?] ע"ה ולזה הוא המאושר באומה. הש"י יזכנו לראותו עם משיח ב"ד . . . ונראה את ישועתו וגו'. Hierauf folgt eine Notiz des Verf., wonach der Anfang dieses „מאמר“ im Jahre 231 (1471) bis ותרועת מלך, im J. 234 bis zum 7. Geschlecht, im J. 239 בחרף

היבשה מאד über Mose und das 7. Geschlecht geschrieben, das Ganze am 16. Schebat 240 (Jan. 1480) beendet worden. Wer ist dieser *Abraham?*

Die Schrift ist für den genannten Ottling schon am 24. Tischri א"ך (Herbst 1560) copirt. Der ungenannte Copist entschuldigt die etwaigen Fehler durch die Beschaffenheit der einzigen fehlerhaften Grundschrift, die er nicht nach blosser Conjectur zu emendiren wagte; er habe manchmal einen Strich am Rande gemacht u. s w.

N. 20 (Cod. 1396).

Pap. kl. 4., 205 Bl., rabb. Schrift, beendet Mittwoch im Tammus 1390 (? חמשת אלפים ו'מ'ג'ו' וק"נ, was ist ו' מ' ג' ו'?) von *Jekutiel b. Jechiel* אביר הרופאים aus Bet-El b. Jekutiel מקבציאל für seinen Schwiegervater Abraham in אגוביאו (lies פירוגיא Perugia? s. Geiger's w. Zeitschr. III, 53).

**משנה תורה** v. *Maimonides*, Bd. I, II.

N. 21 (Cod. 1397).

Bomb. kl. 4., 176 Bl., nachlässige rabb. Schrift; theilweise beschmutzt.

**פוקח העורים** v. *Don Salomo di Vilialon* (ויליאלון) aus Briviesca (ברבשקה)[1], nach der Vorr. (anf. גל עיני ואביטה . . . מי ימלל גבורות . . . תהלתו בהקימו עולמו בחקו ויסודתו וכל הויות בכפת הגלגל) im J. 5199 (1433) in Medina die Pomar (פומאר) und betitelt פ' ע' כי הוא מאיר עיני' באמונתנו הקדושה וכו'. Die Schrift zerfällt nach der Vorr. in 5 Theile, anknüpfend an Bibelverse: 1. זכרו תורת משה über Unveränderlichkeit des Gesetzes; 2. כי נר מצוה וגו' להסיר כל ספק שיש לאדם בעשיית המצוות ובסוד המצוה ובמעלת אור התורה ולמודיה [ולומדיה?]. ומעלת גדול ההכנעה וקבלת היסורין ובמעלת ישראל ובמעלת התפלה (hier ist also der 3. Vers übersprungen); 4. אל יתהלל חכם וגו' über den Rang der heil. Wissenschaft, der Wissenschaft der Tradition (oder Kabbala?); 5. שקר החן וגו' und die Deutung זה דור של משה. Zuletzt werden aber 6 Verse als Texte angegeben. (Herr Perreau theilt nur die ersten 2 mit, übereinstimmend mit der Vorrede.) Ende: אכתב מספר העניין כמו שעשיתי למעלה בספר בעניין [בענינין?] אחרים. תם.

N. 22 (Cod. 1398).

Pap. 4., verschiedene rabb. nachlässige, mitunter schwer leserliche Hand; theilweise beschmutzt, zerrissen und beschädigt.

I. **אגרת התשובה**[2]) Antworten des *Isak Latif*[3]) auf Anfragen

---

[1]) S. Berliner's Pletath Soferim S 43 Anm. 6.

[2]) Bei der Beschreibung dieses Werkchens verfahre ich selbstständig unter Benutzung der von Herrn Perreau mitgetheilten Specialitäten des Cod. Vergl. Catal. Bodl. S. 1132. *St.*

[3]) Bei Grätz (VII, 220) „Allatif" ohne allen Grund, eben so geb. 1270 st. um 1290 (!), und manches Andere; unser Schriftchen (wo z. B. n. 16 über שם nicht Kenntniss des Arabischen verräth) kennt er nicht.

eines Jedaia (Cat. Bodl. S. 1132). Dass Letzterer zum Christenthum übergetreten sei, wie nach Landauer bei Zunz, und noch im Art. Jüdische Literatur in Ersch u. Gruber § 13 Anm. 41 angegeben wird, entbehrt der Begründung (s. unten Fr. 35). Das Schriftchen findet sich auch in Cod. Firkowitz 458 (vgl. 171?), Mich. 818 defect, ehemals Reggio, jetzt bei Schorr, Ghirondi = Schönbl. 93, wo 39 Nummern gezählt sind, wie in Vat. 335, 6, und München 93, wo 37, wie die Vorr. in Cod. De Rossi zählt. N. 1 — 24 Mitte (Cod. Münch. f. 244b), ist ohne Zählung der Fragen abgedruckt bei S. Sachs התחיה II (unvollendet); n. 25 ist
טעם איסור בטילת שכר n. 26 ;מפני מה אמר בפרשת וילך משה וירד בענן
על דברי תורה ואם אינך מודיעני הרני מת ברעב כי אין לי מלאכה
מפני מה דברים שבכתב אי אתה רשאי unter 28, u. s. w.; אחרת
כל לאומרם על פה, werden Sprüche *Plato's* angeführt; unter 34, שלמה האמור בשיר השירים, giebt der Vf. eine allgemeine Auslegung des Hohl. (fehlt bei Salfeld, H. B. IX, 113); die 35. Frage schliesst: ואל יחשוב אדם ששאלתי זו היא מורה על המנעי מהתפלל חלילה לי בצדקתי החזקתי; n. 36 frägt nach dem Grunde der Mondesmonatsberechnung, abweichend von der anderer Nationen und der Christen. Auf das Register der Fragen folgt (vgl. Vat.): ויהי בימי הרבים מן השמים לחמוני הכוכבים ויגרשוני מבית משפחתי אל ארץ האמורי והחתי. N. 37 frägt, warum Kohelet aus dem Kanon entfernt werden sollte. Cod. Münch. f. 250 endet n. 37 וישמח לבנו ותגל נפשנו. Dann folgt eine Peroration: ומה שאמרת בחדתך והעלמתו ממני בקשתך איך תשחרר עבדך במרצע דע כי זה איני יודע כי א"א לאזן שלא יקרע כי ואני אשיאך עצות (!) מתוקים לבל darin u. A. ;החוש (!) להוסיף הוא גורע
ומי הוא zuletzt (f. 250b) ,תצטנן במים העמוקים מפני ששם תמצא נוקים
זה אשר ימצא לחידה מכוסה מלבבות גם גרודה והיודעה אשאנו בשכמי ואעמוד לו פנימי הכבודה, והרי השבתי תשובות אל שאלותיך החשובות... ובראשם יהיה מקומך כאשר יאות למשכיל כמוך. Cod. de Rossi hat hier die Schlussformel נשלמה אגרת התשובה; in Cod. Münch. folgt das Epigraph des Abschreibers, dann f. 251: זו היא פתשגן כתב אחד ששלח ר' ידעיה הפניני הבדרשי החכם הכולל הפילוסיף האלהי.

חוג השחקים תוך לבבך חגת אותך ומופתך בתבל שתה. Drei Doppelzeilen, dann: מי זה אשר לקח מועצות מטה האל ותורה שם בישראל, eine Anrede voll Lobeserhebungen, schliessend: על כן אחרון עליו שנית וגו' (s. H. B. ıX. 21, vgl. Cod. Schönbl. 62 und 105). Auf den, *l. c.* mitgetheilten Doppelvers folgt die eigentliche Epistel: יודע [צ"ל ידוע] לפני כבוד אדוני אבירי וגאוני כי מיום שהגיעוני תשובותיו נספרסם אצלי חכמתו וידעתי כי שכלו נתנקה מבל כתם וחלופה ונתלטשה([1]

---

[1]) Das hier ausgeführte Bild der schwertgleich geschliffenen Zunge (Sprache) (vergl. לשוני נתלטשה (*sic*) in Cod. M. 33, bei Sachs S. 52 Z. 15), erscheint in Anwendung auf den Geist und dessen Kräfte in Uebersetzungen aus dem Arabischen, z. B. in der Paraphrase des Saadia: לטישת השכל (Zion I, 79), ללטוש הרעיונים (Honein's Apophthegmen II, 11 f. 14b), במוסר ילוטשו הדעות (das. I, 1), לטישת השכל (das, I, 10 f. 3b); bei Levi b. Abraham (לוית חן HS. München 58 f. 37b) liest man: וכבר פי' רש"י קלקל מענין קלל כלומר קהה הברזל

לשונו כחרב חדה וכל מדותיו חמודות וישקף בשכלו על הסודות . . . . ירבו בישראל כמותך ובשכר זה השם יניחך . . . וכחפץ עבדך הצעיר להיות ביוצקי מים על ידיך, ערל לב וכבד לשון, ידעיה בן נחשון. Sollte „ben Nachschon“ nur ein Wortspiel seiu? — Ein obscurer Mann ist Jedaia schwerlich gewesen.

Die Schriften Latif's sind in der Münchener Abschrift (um 1550), aus welchen Einiges edirt worden, sehr corrupt, wie schon Schorr (Chaluz VIII, 147, wo irrthümlich Jellinek's Bibliothek genannt ist) urgirt hat: dennoch bietet auch diese zu Sachs' Abdruck manche bessere Lesart, wovon hier nur sehr wenige Beispiele folgen mögen, die ich zu den ersten Seiten notirt habe.[1])

II. Abhandlung[2]) anf. ידוע הוא שהמחשבה קודמת לכל הפעולות בין טובות בין מגונות והמחשבה היא בלב כמו שאמר תתורו אחרי לבבכם. Ende: מי בכם יגיד ואת. תם.

III. Anf. גבירי ורבותי מסיני (משני?) הקדמות אבאר בע"ה איך לא היה לי לדבר לפני מעלת כבירים הראשונה סבת הנמצאות שבעולם בין בדברים המלאכותיים בין בדברים הטבעיים. 4 Bl.

IV. פי' בענין מעלת נבואת משה ובענין מעלת תורתינו הקדושה; anf. ידוע הוא שמעלת ועקר מציאות הנבואה במין האדם אינה כדי להגיד העתידות ולסדר בענין פרטיים אישיים כמו שיודע זה ע"י הקוסמים והחוזים בכוכבים. 9 Blätter.

V. ענין חנוכה, anf. חנוכה ח"ת (?) היא שמונה לרמוז ימיו של אדם, 1 Seite.

VI. קבלה מהלל הזקן ע"ה וזה מעשה החי אם המת; anf. מעשה בהלל הזקן שהיה יושב ודורש. 1½ Bl.

VII. ליקוטים Collectaneen (?), anf. גבירי ורבותינו (?) בשביל ג' דברים ראשיים היה לי שלא לדבר בפני מעלת כבודתכם (vgl. oben III); פי', — כוונה ותכלית פי' ויצא יעקב — נושא[3]) לפרשת ואלה שמות folgt

בזמן שלא מרטו ולטשו ולא חדד פניו ואין צורך לפי דעתי כי נוכל לפרש והוא לא פנים קלקל אם אין לו פנים וחדוד הנה יקלקל כל מה שמחתך . . . כלומר שיציע רוב מיני חכמה ר"ל ללטוש עיני (!) השכל. Häufig erscheint das Bild bei Isak Latif selbst, z. B. in צורת העולם S. 8 Z. 2, S. 11 Z. 11, לוטשי העיון (als Parallele von חריפים), S. 17 Z. 16 v. u. ולטוש מחשבותיך לזה, u. so ist S. 38 Z. 12 für ולשום עיונך zu lesen ילטוש; S. 39 Z. 21 וכאשר תלטוש שכלך; ילטוש ציורך s. כ"ח X, 157. לטוש הלבבות arabischer Titel, Donnolo 42 S. 92. Aldabi, Schebile I f. 12c ללטוש רעיונותיך. Man erinnert sich dabei an das bekannte: ברזל בברזל יחד (Spr. 27, 15) ת"ח מחדדין זה את זה (Taanit 7, vgl. Sabbat 63 u. s. w.).

[1]) S. 50 Z. 9 v. u. lies והמבקשה ישולל; Z. 6—5 v. u. וכהפצירי בו; S. 51 Z. 5 ערכי אפס, Z. 7 ומרוצות . . ווי"ן, Z. 11 אלהי השלם u. s. w. S. 52 Z. 2 דוד לה על בן; Z. 7 ff. ist ein Gedicht, und nach Metrum zu emendiren; Z. 9 חבוקים; 53 Z. 4 בן סינא (vgl. H. B. X, . . ., Hr. Chenery edirt eben das Schriftchen des Avicenna); S. 54 Z. 12 v. u. מאמץ לבך; 56 Z. 9 עוקר הרים דע לך; 58 Z. 10 v. u. בטלמיום כתוב [כתב] כי.

[2]) Ich folge der Abtheilung des Hrn. Perreau, obwohl vielleicht sämmtliche nachfolgende Stücke einer Sammlung von und für *Homilien* angehört, wie die Eingänge von einigen Stücken beweisen.

[3]) נושא ist das Thema oder der Text zu einer Predigt, s. Zunz, Gott. Vortr.

פ׳ אלה תולדות יצחק — פ׳ וישלח יעקב — בריאת האדם, 49 Bl. [Sollte nicht irgendwo ein Datum oder eine Persönlichkeit erwähnt sein?]

VIII. פרק הוזר [הזהב] הזהב קונה את הכסף פי׳ רש״י ז״ל הלוקח דינרי; 1 Seite.

IX. Medicinische Recepte: לרוק — לתולעים — לבדוק בהמה הפה u. s. w. 3 Seiten.

X. דרש לסוכות, anf. הראשון מקרא קדש כל מלאכת . . גרסו במדרש הזוהר מאי דכתיב ביום ההוא אקים את סוכת, nach 16 Zeilen: גבירי ורבותי ידוע שכל פועל שיפעל איזו פעולה צריך שיפעול בפעולתו ה׳ ולעובדו שכם אחד דברים כדי שיצא כהוגן. Ende: במהרה בימינו יהיה אוי״ר בילא״ו. תם. 10 Bl.

XI. סוד עונה אמן יותר מן המברך שאמרו ז״ל כי המברך בא׳, 1 Seite. Dann aus פ׳ וישלח יעקב.

XII. דרושים Predigten, anf. מבואר הוא הוית הגרמים השמימיים וכל צבאם רבי המעלה וגדולי המשרה הם מצד עצמם. Auf der dritten Seite; וזה הוא החלק הא׳ מדרושי ונשאר [ונשארו] עלינו ב׳ חלקים א׳ בהספד הנפטר הנזכר(¹ והב׳ בנחמת האבלים והקרובים והאוהבים מזה החסיד. החלק הא׳ ראוי שנביט בכל ההספד הכתובה ע״י תורתנו. Ende: — אאריך נפשי כי היום כאן ומחר בקבר אמ׳ טובה המות מהחיים. תם folgen:

דרושים v. *Josef ben Schemtob*, am Ende einiger liest man andere Namen, z. B. von *Matatia*, *Salomo Zarfati*, (. . מהחכם השלם: vgl. Conforte f. 39a??). 40 Bl.

XIII. anf. מליצה היאך כותב למי שמצא רחמים בעיני ה׳. נדיבי עמים נאספו, שמרו משפט וצדקה עשו; Ende: ומלך ה׳ עליהם בהר ציון מעתה ועד עולם. תם. 1 Seite.

Zuletzt auf einem besonderen Blatt findet sich angefangen; בחמישי בשבת ארבעה ימים לירח תשרי שנת הרצו״ן לבריאת עלמא למנין, also Auf. 5346 (1585).

N. 23 (Cod. 1399).

Kl. 4., 196 Bl., rabb. Schrift, XV. Jahrh., Anf., Mitte und Ende defect.

*Averroes* Commentar [welcher?] über die Physik des Aristoteles, mit eingeschalteten Noten von *Jedaja Penini;* z. B. nach dem erston Absatz: אמר ידעיה. שער. דע כי אילו ההתחלות השלשה והם ההמר והצורה וההעדר (vgl. Catal. Bod. S. 1283).

N. 24 (Cod. 1400).

Pap. kl. Qu., 44 Bl., klein. rabb. Schrift, XIV. Jahrh. (?), auf jeder Seite sehr beschmutzt.

מדרש איכה, Anf. defect, Ende אמר ר״א בשם ר׳ חנינא ת״ח מרבים שלום בעולם . . . שלום בניך . . סליק מדרש איכה . . . [Ist wohl nur ein beliebter Zusatz? Wenn die HS. wirklich so alt ist, so wäre sie nutzbar zu machen.]

---

¹) Hier muss also der Name des Betrauerten vorangegangen sein. *St.*

## Geographisches

von

**Dr. Berliner.**

(Fortsetzung.)

11 שׂוטיגווערא, aus welcher Stadt Elasar (Salman) b. Jakob in der Vorrede zum Maharil und dort im Get-Formular sich nennt, ist als Bezeichnung für *St. Goar* zuerst von Lewysohn in den Epitaphien S. 49, dann auch von Wiener in Emek habacha S. 196 richtig erkannt worden [vgl. auch Zunz, Ritus 36, Cod. Benzian 13, H. B. IX, 24. *St.*]. Wie Grätz, Geschichte Band 8, S. 146, Anm. 1, dafür *Steiward* lesen konnte, bleibt mir unbegreiflich. שוטי scheint eine absichtliche Umschreibung für *Sanct* zu sein, mit Rücksicht auf die Vorschrift in Aboda Sara S. 46. [Vgl. über שטנאם u. שאנטיש Catal. Bodl, p. 1438 u. VIII. *St.*]

12. *Nürnberg* muss es sicher, statt בירנבורק (Bernburg) in Hagahot Maim. אישות c. 14 heissen und hiernach auch bei Zunz, zur Gesch. S. 184 verbessert werden. [Vgl. נהרמבערג H. B. XI. 71. *St.*]

13. Die *Lausitz* (לוזיין) wird vom Verfasser des Baruch-Scheamar 78b und 12a erwähnt.

14. *Clermont* (clarus mons, der helle Berg), wo der erste Kreuzzug beschlossen wurde, scheint Samuel b. Jehuda im Sulat zum Sabbat vor dem Wochenfeste mit קרן אפלה zu umschreiben. In Jesaja 5, 1 heisst קרן die Bergspitze; אפלה aber ist, wie oben in n. 11, mit Rücksicht auf die Vorschrift in Aboda Sara S. 46 genommen. Dies bemerkt bereits Arnheim in den Jozerot S. 281.

15. (ל)לבין[1], nach Or Sarua II, §. 87, Wohnort des Elieser b. Joel halevi, bei Zunz, Litgesch. S. 326 unerklärt geblieben, muss nach Gross (Monatsschr. für Gesch. und Wiss., 1871, S. 256) in לבון, *Bonn*, emendirt werden, wie aus dem Zusammenhang dort ersichtlich. Auch aus Or Sarua I §. 18 geht hervor, dass Elieser, wie sein Vater, Joel halevi, den Wohnsitz in Bonn hatte. Jedenfalls ist nicht *Lübben* zu verstehen, wie Carmoly, Israelit 1866 S. 155, ohne Weiteres hat. Dort wohnten im Mittelalter ebenso wenig Juden, als in unserer Zeit ein Kreis-Ober-Rabbinat existirte, als dessen ehemaligen Inhaber ein gewisser Borchard in Petitionen an das Herrenhaus sich zu zeichnen pflegt.

16. לבשין, bei Zunz, Literaturgesch. S. 439, nach Landshut, Amude n. 6 S. XI der Zugabe, ist *Labischin*, im heutigen Grossherzogthum Posen.

---

[1] Bei Darke Moscheh zu Orach Chaim §. 333 fehlt der Ortsnamen.

17. קאם, nach Zunz, hebr. Bibliogr. VI, 117 vielleicht *Caen* (vgl. noch meinen Aufsatz in der Monatsschrift XVII, 184, Wiener's Gegenbemerkung das. S. 273), wird am Rande des kurzen Mordechai, Cod. Halberstamm, als 60 Meilen von Paris entfernt bezeichnet.

18. בערנא, bei Zunz, Ritus S. 71—2, und hieraus bei Kayserling, Monatsschrift XIII S. 51, als *Bern* angegeben, ist gewiss *Verona*, das im Mittelalter „Berne" hiess. Es wird in den Responsen Jakob Levi's n 35 mit מדינת ויזנטינא in Verbindung gebracht, d. i. Vicentino, das heutige *Vicenca*, zu dessen Herrschaft die cimbrischen Communen gehörten, von deren Weideplätzen dort die Rede zu sein scheint. Auch habe ich den dort erwähnten Ausdruck פלומא, *pluma*, für Blume zur Butter, in dem cimbrischen Wörterbuche von Schmeller, Seite 155, angeführt gefunden. — Uebrigens wird der, nach dem erwähnten Responsum in Bern wohnhafte Moses Cohn Neumark, in dem Responsum n. 83 ausdrücklich als Italiener (בארץ לועז) bezeichnet. Derselbe scheint mit ר' משה מברנא, dem Schreiber der Verordnungen des Rab. Gerschon, hebr. Bibliographie VI, S. 40 unten und in Cod. Halberstamm, identisch zu sein. [Ueber בערן für Verona als Druckort s. H. B. VIII, 16; פיראן H. B. VI, 24 (vgl. über Pacifico Catal. S. 2911), bei Nepi S. 147 פיראנו, ist nicht Verona, sondern *Pirano*, Provinz Istria. *St.*]

19. ויזיל, in Halichot Kedem S. 85, vgl. Wiener, Emek habacha S. 196, ist *Oberwesel*, zwischen Bacharach und St. Goar.

20. בודישין, Baudissin oder *Bautzen*, dessen Gemeinde in Resp. M. Rothenburg ed. Lemberg §. 424 erwähnt wird.

21. האלבירשטטא, für dessen „heilige Genossenschaft" Abr. Kohen kurze präcisirte Grundsätze über Verbotenes und Erlaubtes, in Schaare Dura S. 84, zusammengestellt hat, ist in Auerbach, Geschichte der israel. Gemeinde zu Halberstadt, nachzutragen. Abr. Kohen (ר"א כ"ץ), lebte wahrscheinlich (Baruch Scheamar 12 d) in Erfurt. [Abr. b. Elia Kohen, bei Zunz, Zur Gesch. S. 161, 194, ist im Catal. Bodl. S. 679 aus S. 1105, vgl. S. XXVII, nachzutragen. *St.*]

22. מדינת מרק, die Mark, erwähnen Jakob Weil, Resp. n. 87, und der Commentator in Cod. 61 der Hamburger Stadtbibliothek. Letzterer macht auf die Verschiedenheit der Aussprache des Deutschen im Gebiete der Mark aufmerksam; vgl. meine Mittheilung im Literaturblatt der Jüdischen Presse N. 1 d. J. 1870. [Vgl. Catal. S. 1096, Index geogr. n. 428. *St.*]

23. לנברט, bei Joseph Kolon, n. 184, ist im Zusammenhange gewiss *Lemberg;* dasselbe wird in mittelalterlichen Quellen auch *Leynburk* genannt, weshalb ich לינבורק bei M. Rothenburg, Resp. ed. Prag n. 998, ebenfalls für Lemberg halten möchte.

An Lüneburg (vgl. Wiener im Jahrbuch für Geschichte I S. 211) ist weniger zu denken. Das bei Israel Bruna, Resp. n. 264, erwähnte לעמברק ist sicher *Löwenherg* in Schlesien, welches im Mittelalter ebenfalls Lemberg hiess, s. Cassel in Ersch u. Gruber II Band 27 S. 131. Ueber den später vorkommenden Namen לבוב s. Jam schel Schelomo zu Gittin 27a, wo auch der Zusammenhang der Namen Löwenberg und Lemberg näher nachgewiesen wird.

24. מודלינג, das bereits im Mittelalter vorkommende *Mödling* bei Wien, s. Mos. Isserls zu Jore dea p. 10. [מיידלינג in GA. 5 bei Carmoly, Litbl. XI, 784 und שחיט' ובד' bei Benjakob, Debarim Att. II, 9. *St.*]

25. קובורק, *Coburg*, im Scheidebrief des Cod. Berol. n. 263 S. 93, fälsch קוברוק bei M. Rothenburg, Resp. ed. Prag n. 982, קוברק bei J. Weil, Resp. n. 106 u. 124, und bei M. Menz, Resp. n. 63. Die an letzterer Stelle befindliche Untershrift des Salman Kitzingen מקוברק מאולם ist, indem man באולם lesen muss, so zu verstehen, dass Salman aus Coburg stammte, in Ulm aber wohnte Eine derartige doppelte Ortsangabe habe ich öfter in Handschriften gefunden.

26. פוזנן, Posen, bei Isserlein in Pesakim n. 144, auch in Chinnuch Bet Jehuda n. 76 u. 98; פוזנא in den Pesakim n. 73, bei Moses Menz Resp. 109; פוזנה u. פוזאנה bei J. Bruua, Resp. 265 u. 265, auch פוזנו in 253. Der Name wird in פו נאה zerlegt, um die Gemeinde auszuzeichnen, von Akiba Neuss, bei Landshut, Amude, VII der Beilagen, und im Sendschreiben an die Gemeinde zu Berlin vom Jahre 1783, abgedruckt in der Monatsschrift Bd. 17 S. 174.

27. קרקוב, *Cracau*, bei M. Rothenburg, Resp. ed. Prag 864 und ed. Lemberg 362, auch bei J. Bruna, Resp. 55 und bei H. Treves im Commentar zum תחנון Gebete; קראקוב bei Isserlein in Terumot haddeschen n. 216 und Mose Menz, Resp. n. 63; קראקא bei Sal. Luria in Jam zu Gittin 37a und ebenso bei Späteren [und als Druckort s. Catal. S. 3097. *St.*] Lächerlich ist es, wenn Levita bei קרק in Targum scheni 6. 10 (s. Levy, chald. Wörterb. II, 39) an Krakau denkt.

---

## Ein verschollener Prager Druck.

*Zunz*, in seinen Annalen der hebräischen Typographe von Prag (Zur Gesch. u. Literatur S. 268 ff.), führt als den zweitältesten bekannten Prager Druck ein angeblich im J. 1515 unter dem Titel ברכות (Segensprüche) erschienenes Werk auf. Er hat, da das Sternchen fehlt, das Buch nicht gesehen, und kennt es nur

aus *Lambacher's* Katalog der ehemaligen Wiener Stadtbibliothek. Der Redakteur d. Bl. verweist in seinem Catalogus S. 401 N. 2597 auf Zunz, und bemerkt, dass die Bücher jener einstigen Stadtbibliothek später in den Besitz der kaiserl. Bibliothek übergegangen sind, dass er aber in deren *Katalog* das hier fragliche Werk vergeblich gesucht habe. Da bisher auch aus anderen Bibliotheken über die Existenz dieses Buches Nichts bekannt geworden, so scheint dasselbe nun gänzlich verloren.

Wir waren jedoch so glücklich, ein Exemplar dieses Druckwerkes zu entdecken; es befindet sich nun, vielleicht als *Unicum*, hier in Prag, in der, reichhaltige und seltene Bücher enthaltenden hebräischen Bibliothek unseres Freundes Herrn *Koppelmann Lieben*, und wir hoffen, durch die nachstehende Beschreibung den Bücherfreunden einen Dienst zu erweisen.

Vor Allem müssen wir bemerken, dass es nicht den Titel ברכות führt, sondern den sich späterhin oft wiederholenden ברכות המזון, vollständig ברכות המזון עם זמירות לשבת ולמוצאי שבת, קדוש, הבדלה, שירים לחנוכה ולפורים; ferner ist es nicht 1515, sondern bereits 1514 erschienen. Der Druck ist beendigt Montag, 10. Marcheschwan 5275, d. i. am 30. Oktober 1514. Er ist unpaginirt, ohne Custoden und mit kolorirten Holzschnitten versehen, welche zuweilen einen dem Hasen mit Hunden nachetzenden Jäger, zuweilen eine bei der Tafel sitzende Familie darstellen.

Ausser den erwähnten Gebetstücken finden sich noch ברכות המזון למילה, ערוב תבשילין, ערוב חצרות, בעור חמץ, סדר כפרות לעי"כ.

Das Epigraph lautet:

נשלמו הזמירות
בעזרת צר כל באמירה
על ידי מחוקקים הארבעה
ביום שני נגמר העניין
לחדש מרחשון ימים עשרה
יוצלו מכל צוקה וצרה
וישמחנו בבנוי כמו רמים

בשבחות ושירות
פה בק"ק פראג הבירה
בשנת לא תאונה אליך רע"ה
בששת אלפים למניין
ובזכות חקיקתם מצות י"י ברא
ותחזור ליושנה העטרה
כה תפילת המחוקקים הנרשמים.

גרשם בר שלמה הכהן ז"ל
מאיר בן הרר יעקב הלוי ז"ל
חיים בר דוד שחור שליט

מאיר בר דוד שליט כותב תפלין מפרגא.

Vor dem ברכת המזון ist anstatt des bei uns üblichen על נהרות בבל der מזמור לדוד ה' רעי לא אחסר zu lesen.

Unter den זמירות לליל שבת steht in מה ידידות die Strophe מעיין עולם הבא vor der הלוכך תהא בנחת, wodurch das Akrostich „מנחם“ hergestellt ist, was in anderen Ausgg. nicht der Fall ist.

In den זמירות לליל מוצאי שבת findet sich vor איש חסיד היה, womit diese זמירות schliessen, ein Stück eingeschoben, welches ברכות עתים וימים beginnt, mit dem Akrostich „ברכיה“ und dem Refrain אליהו הנביא.

Für חנוכה findet sich, ausser dem מעוז צור ישועתי, noch das ישמרו משמשים: אצלו und sodann ein זמר נאה לחנוכה, beginnend וירננו גיל במותו, mit dem Akrostich יעקב.

Für פורים ist aufgenommen אנגי קם לאבד ידידים, mit dem Akrostich אברהם.

Zuletzt findet sich ein Anhang אדון עולם, קריאת שמע, אוי מים שטפוני, המבדיל בין קדש לחול, הבדלה, קדוש לשבת, mit dem Akrostich אליעזר und endlich ברכת המילה. —

Es erscheint demnach in diesem Druckwerke der Name des Ahnherrn der *Gersonidenfamilie*, des *Gerson b. Salomo Kohen* zum ersten Male, da er in der 1512 erschienenen תפלה (Catalog Bodl. No. 2064, vgl. S. 2964) noch nicht vorkommt. Es geh ferner nun hervor, dass die nach *Zunz* (Z. G. S. 261) erst A. 1518 in das Geschäft eingetretenen Genossen bereits 4 Jahr vorher mit *Gerson* associirt waren. [Im J. 1515 sind sie bereit in Cat. Bodl. n. 2065 nachgewiesen; vgl. S. 2981, 2983 un 3047. *St.*]

*Prag.* *Simon Hock.*

---

## Serachja ha-Levi.

Herr Halberstamm schreibt uns (im Mai) als Zusatz zur Notiz über die Familie Corcos (H. B. XI, 72 und VI)[1]: An *Sal* Corcos ist das Gutachten des Serachja ha-Levi in den GA. de Sal. b. Aderet V n. 166 gerichtet mit der Einleitung: קדושים אשר גבר חשקם להשלים לפרש חקם .. ואשיב תחלה על הג׳ שאלות אשר רצה אחי ורעי ודודי כה״ר שלמה קורקוס, worin Aderet und Asche mit ז״ל bezeichnet werden. Auch in n. 168 desselben Serachj dürfte מהחילוק שעשה הר׳ שלמה יצ״ו sich auf Corcos beziehen. Serachja ist identisch mit dem Schüler des Chisdai Crescas (אוצר נחמד II, 230; ישורון VI, 48) und mit אלפריר שלדין in GA. de Is. b. Scheschet 314—21[2]); es liegt demnach nahe, den, im Protokoll der Disputation zu Tortosa vorkommenden Rabbi *Ferre* mit Serachja zu identificiren (besonders nach ישורון l. c.) und nich mit Josef Vidal b. Benveniste Ibn Labi, wie Grätz VIII, 419 al unzweifelhaft hinstellt.

Hierzu bemerke ich, dass Grätz, wie gewöhnlich, die von ihr grossentheils verschwiegenen Mittelquellen zwar in grosser Ausdehnung ausgeschrieben, aber oberflächlich verwendet. Er verfäl wiederum in die Confusion des Ser. Saladin mit dem weit ältere Uebersetzer des (von Edelmann edirten) מהות הנפש[3]), vor welche schon Zunz gewarnt (vgl. auch Catal. Bodl. S. 2585; über den ä teren Serachja H. B. XI, 42; Geiger, Zeitschr. VII, 146; X, 302)[4]

---

[1]) Rafael במהר״ש קורקוס erscheint in Opp. Add. Qu. 1 f. 194b, wahrsc XVI. Jahrh.

[2]) Als Beleg für den Namen Saladin citirt Zunz, Additt. zu Delitzsch Catal. S. 322, die Nummern 314—321 und 468: erstere sind nach מונסון, Mo zon, letzteres ist an Jehuda שלדין in בורגא (Borja?) gerichtet.

[3]) Das Schriftchen ist auch nach einer Pariser HS. (763) edirt: 16. Warschau 1871, mit dem Namen זכריה.

[4]) Bei Berliner, Pletath Soferim (1872 S. 10) ist ein Comm. über den Pe tat. (א״נ II, 123 Z. 7) nachzutragen; die Citate S. 48 sind zu berichtigen.

Die Quellen über Serachja b. Isak ha-Levi Saladin sind in
atal S. 2591, Catal. Leyd. S. 144 („N. 35“ bei Grätz) angegeben;
ber einen (zweifelhaften) Comm. zu Ps. 119 s. H. B. VI, 13.
eine Predigten hat Carmoly (אוצר נחמד III, 109) fälschlich dem
lteren Serachja beigelegt (s. dagegen Schorr החלוץ VII, 94); die
on Carmoly angeführten Stellen sind aus n. 5 und 1 von den 7
דרשו nebst einem מאמר über Gebet zwischen Neujahr und Ver-
öhnungstag, bei Schorr. Von Anführung eines פי' הר"י [etwa Jo-
ef Caspi oder Gikatilia?] über den Moreh (Carmoly S. 110) hat
ir Schorr Nichts mitgetheilt. —

Bei dieser Gelegenheit mag eine Notiz Platz finden, welche
ielleicht einen noch jüngeren Namensvetter angeht. Die latein
IS. des Vatican 5645 in Folio enthält auf Bl. 132—8 (117—23
er älteren Pagination) ein Schriftchen, betitelt: „*Zachariae levitae
ebrei in Kalendarii Romani reformationem lucubrationes*“. Das
nde lautet: „*Si cui (quod fateor) parvus labor iste videtur,
)uid? si non placeat iam caruisse potest Copia* (so) *Zacharias le-
ita hebraeus Genuensis*“. Einige Zeilen über die Eintheilung der
tunde in 1080 Theile citirt B. Boncompagni (*Atti dell'Acad.
ontif. A. XVI, Roma 1863* S. 781). Sollte dieser „Zacharia“
twa der Arzt und Schwestersohn des Josef Kohen sein, der um
550 bei Letzterem in Genua war? (Catalog S. 2591, H. B. I,
10.) Eine Verwechselung der Namen Serachja und Secharja ist
hon sonst nachgewiesen, u. A. schreibt Bartolocci die השגות gegen
br. b. Dav. in Cod. Urb. (44) einem „Sacharja“ Levi zu, was
hon Wolf I S. 357 berichtigt; bei Assemani S. 438 steht irr-
ümlich auch „Zerachja“ als Citat aus Bartolocci.

---

## Anzeigen.

**(Exegese.)** Wenn wir das weite Gebiet der exegetischen Li-
eratur nur vom Standpunkt ihrer Bedeutung für die Förderung
nserer Erkenntniss der erläuterten Bibelschriften beurtheilen: so
erden wir den weitaus grössten Theil als werthlos bezeichnen
üssen, und zwar nicht blos die Schriften des Mittelalters; denn
uch die neuere Literatur trägt subjective Tendenzen und mo-
erne Anschauungen in alte, harmlose Schriften und Stellen.

Exegese ist aber oft nur ein Rahmen für verschiedenen In-
alt, sie ist der Reflex der jezeitlichen Strömung und also ein in-
irecter Beitrag zur Culturgeschichte.

Von diesem Gesichtspunkte aus interessiren uns die Commen-
are des **Serachja** b. Isak b. Schealtiel zu Hiob und Sprüche,
elche Hr. Isr. *Schwarz* aus der Münchener HS. 79 herausgege-
en, ersteren (beendet in Rom, 2 Jahre nach Vollendung des letz-
eren, also wohl noch 1290) mit den Comm. von Josef und Mos.
imchi 1868 (חקות אנוש, s. H. B. IX, 99), letzteren als Beilage
er Zeitsch, השחר und besonders ausgegeben 1871 (s. oben S. 3,
gl. Geiger, Zeitschrift VII, 147; X, 302).

Der Herausgeber hat weder über die HS. der königlichen (nicht „Universitäts“) Bibliothek, die er benutzte, Etwas mitgetheilt, noch eine zusammenfassende Charakteristik der Schriften gegeben, welche im Zusammenhang mit andwereit bekannt gewordenen HSS. des, in mancher Beziehung interessanten, Vf.[1]) zu beurtheilen sind. Die nachfolgenden Notizen sind vor Jahren für den Münchener Catalog niedergeschrieben, und da derselbe nur in äusserst kurzer Fassung zum Abdruck gelangt, so mögen sie hier zur Einführung der inzwischen gedruckten Texte dienen; die früher excerpirten Belegstellen sind durch blosse Angaben der Capitel und Verse ersetzt.

Die HS. 79 ist in zweierlei italienischem Character geschrieben, Bl. 222b beendet 4. Tebet 5074 (Decbr. 1313, ein relativ hohes Alter). Bl. I sind die Besitzer *Meschullam b. Elchanan* und *Benjamin b. Meschullam* genannt, nach Bl. 224b erhielt den Cod. *Jekutiel b. Joab*[2]) bei der Erbschaftstheilung mit seinen (älteren מוריי אחיי) Brüdern; auch ein *Abraham* schreibt sich ein, der Bl. 224 oben notirt: שמע אמרי שפר לאברהם סופר שלום ואמת, und 224b בו (sic) כתבם על ספר לרוח מסתלד ... שמע. Der Comm. zu Hiob enthält auch punktirten und accentuirten Text.

Die beiden Commentare sind zwar in mancher Beziehung ungleichartig, bieten jedoch denselben Grundcharacter.

Der Verf. gehört der religionsphilosophischen Richtung des Maimonides an und führt die Andeutungen desselben in hermeneutischer Einseitigkeit aus; ja, er thut sich viel darauf zu Gute, der erste zu sein, der die beiden Bücher Sprüche und Hiob philosophisch (ע״ד החכמה) auslegt[3]), nachdem andere von Anderen bereits so ausgelegt worden. Er schreibt für Sachkundige mit Verachtung des Pöbels (המון), der nur für wörtliche, einfache Auffassung Sinn und Verstand habe, jedoch mit häufigen Ausfällen gegen denselben[4]). Er nimmt daher Originalität für sich in Anspruch (und mit Recht), verlangt sogar (zu Spr. 11, 7, S. 25, im MS. f. 146 noch: ולא יעלה בידו לעולם זה שהוא רוצה להעלות בידו), dass ein Ausleger sich nicht durch Lecture von Vorgängern captiviren lasse; zu Spr. 25, 1 liest man in der HS. f. 196b וזה מה שראוי לומר בזה ולא ידעתי ולא שמעתי עד עתה מה אמרו בו שאר המפרשים;

---

1) Hr. Schwarz deutet auf die Abhandlungen in אוצר נחמד II hin. Anderes s. Virchow's Archiv Bd. 52 S. 480, Bd. 57 S. 64 u. oben S. 42.

2) Nachzutragen in H. B. XI, 104, wo Joab b. Jekutiel im Jahre 1414 vorkömmt.

3) Die Stelle bei Dukes, Sal. b. Gab. S. 119, gehört nicht dem Comm. Spr., sondern der Einl. zu Hiob; der Cod. ist Canon. 54, der einzige ausserdem Bekannte.

4) Insbesondere scheint er gegen die Deutschen eingenommen (Spr. 6, 1; vgl. א״נ II, 137). Von den *Karaiten* ist Spr. 6, 18 (S. 37) die Rede; von den „Ismaeliten“ (*Muhammedanern*) 30, 2 S. 81, und zwar nach der HS. f. 217b: כמו שאמר ומצואתו לא רוחץ וכמו זה הכת ... והדומים להם, ואמרתי לך והדומים להם מפני שהישמעאלים עדין לא היו בימי שלמה אבל היו באותם הימים אמונות שהיו דומות לאמונת הישמעלים במעשיהם. — Ueber Kürzungen der Ausg. siehe weiter unten.

fehlt in Ausg. S. 75; er erklärt auch (Hiob 12, 18), auf *Targum* und *Aruch* keine Rücksicht zu nehmen, der Wahrheit gegenüber (s. unten). In der Einl. zu Hiob verlangt er vom Exegeten Kenntniss der Physik und Mathemetik zur Erklärung der, nach seiner Auffassnng, sich vorfindenden Beziehungen. Auf den Zusammenhang (קשירה 4, 12; 17, 8, Spr. 26, 2, vgl. קשור Hiob 22, 20) legt er grossen Werth, und um anzudeuten, dass er nicht einen Vers übersprungen, setzt er stets ואח"כ אמר (Spr. S. 4); auch urgirt er bei Sprüchen, die einen geheimen Sinn enthalten, die Abgerissenheit. Zu Spr. 25, 22 liest man, HS. f. 199b (fehlt in Ausg. S. 76): ואל תבקש מפסוקי משלי כשרומזים לך שום דבר חכמה או שום סוד שהפסוק הבא אחריו יהיה דבק בו כי זה דבר שאי אפשר לעשותו בשום פנים מפני שכל מה שזוכר בו הנביא או המחבר מענין חכמה הוא מספר כן ע"ד הרמז והמשל ומה שהוא בא כך ע"ד משל או עם משל מן המשלים אינו יכול לקשור עם שאר הפרקים הבאים אחריו והבן זה נ"ב. Die Grammatik und den Genius der Sprache stellt er hoch, eigenthümlich ist der Ausdruck לתפארת המלה (4, 1; 10, 8; 39, 24).

Die Sprüche geben viel weniger Veranlassung zu philologischen Erörterungen. In beiden Comm. erklärt er Einzelnes aus dem *Arabischen*, auf dessen Stellung zum Hebräischeu er wiederholt hinweist (z. B. 3, 6; 16, 6); s. Hiob 3, 3; 6, 10. 17; 8, 14; 12, 18; 14, 20 (vgl. 24); 15, 5. 12; 16, 6; 20, 11; 21, 15; 22, 1; 31, 38; 33, 6; 35, 16; 36, 29. 31; 39, 13. Spr. 1, 7; 10, 4. 10; 16, 26; 17, 14; 24, 20; 25, 18; 27, 24; vgl. auch גיהר 8, 22, אלהנדסה 9, 1, Aeusserst selten kommt בלעז vor, z. B. Spr. 17, 22. Er vertheidigt sich auch wiederholt gegen den etwaigen Vorwurf der Breite (אריכות, in den Spr. wird sie fühlbarer), indem er vielmehr im Verhältniss zum Gegenstande kurz zu sein behauptet.

Den Commentaren gehen ausführliche Einleitungen voran. Hiob ist nicht Geschichte, sondern Parabel, obwohl Hiob neben den geschichtlichen Personen Noah und Daniel genannt sei (!), wahrscheinlich von Mose verfasst, dessen Bücher ebenfalls mit Physik beginnen. Einen grossen Werth legt er auf die zuerst dargelegte Eigenthümlichkeit der Ansicht Elihu's, welche Maim. nur dunkel angedeutet. Er citirt nicht selten die Ansichten des *Ibn Esra*[1]) und *Kimchi*[2]), denen er selbst Mangel einfachen Ver-

---

[1]) Eine ziemlich scharfe Parallele des *quando bonus dormitat Homerus* sind die Worte (S. 172) כי בפעם הואת עם דעתו הלך חשבים ושבלו אבה, ולבו היה בבית הבד; vgl. 24, 1.

[2]) הקמחי ist Mose, wie ich zu Cod. Ascher 5 bemerkte, welcher identisch ist mit dem früher Schönblum'schen, bei Schwarz S. 126. — Josef Kimchi's Erklärung von בסר 13, 27 (S. 126, auch Litbl. XI, 133) für בסיר (so lies S. 227 wie S. 167 zu 33, 11; die Verszahl ist nicht immer genau angegeben) wird von Serachja mit der Formel המפרשים אומרים angeführt. David Kimchi hat unter rad. סוד die Worte ויש מפרשים אותו כי הוא העץ, vgl. unter שוד; die Stellen waren in den Auszügen S. 132 aufzunehmen. — Zu 22, 24 י"מ בצר כסף, Jos. Kimchi S. 160 hat זהב. 24, 6 habe ich notirt ואחד מן המפרשים פי' וכרם רשע וכרם של רשע, s. Jos. K. S. 160.

ständnisses vorwirft (z. B. 3, 5); letzterer stehle des ersteren Ansichten und ändere den Ausdruck (38, 7). Besonders bitter ist, bei persönlicher Achtung (36, 27), seine Polemik gegen *Nachmaindes*, der ein Talmudist, aber kein Philosoph sei. (Vgl. dasselbe in א"נ II, 125.) S. u. A. 3, 1; 4, 10. 11. 16; 6, 17—19; 9, 7; 10, 16; 12, 18; 13, 12; 14, 19; 22, 11; 24, 1. 12. 16; 17, 22-23; 26, 5. 14; 27, 10. 11; 32, 5. 16; 33, 15. 16; 34, 23—33; 36, 17—20. 27. 32; 38, 1. 30. Ich habe diese Stellen nicht mit der Ausgabe verglichen, in welcher die Citate selbst grösstentheils durch ע"ש ersetzt sind, obwohl das Alter derselben für den Wortlaut nnserer Ausgaben sie beachtenswerth erscheinen lässt.

Der Comm. zu den Sprüchen ist betitelt אמרי דעת, auch in HS. Saraval 41 (in א"נ II, 235 ist אמרי שפר Schreibfehler). Wenn der Herausgeber über die einzig benutzte Münchener Handschrift klagt, so hätte er um so eher jene zu Rathe ziehen sollen, die ja aus Breslau leicht zu haben war. Wohin Codex Sussex 12 v. J. 1440 gekommen, ist mir unbekannt. Einen Cod. der Naniana in Venedig erwähnt De Rossi, Var. lect. I S. CXXX n. 54.

In dem Vorwort zur Einl. giebt Serachja 2 Gründe für die Abfassung: 1. habe Niemand früher oder zu seiner Zeit die Geheimnisse des Buches erläutert; 2. sei Einzelnes dem Wortverstande nach sinnlos.

Die Einleitung behandelt die 3 Zwecke des Buches, entsprechend den 3 Arten der Menschen, — später wird auch damit die Eintheilung des Buches combinirt, welche zu 7, 1 S. 40 ausgeführt wird, nämlich I. bis Kap. 9, Empfehlung der Weisheit, Warnung vor der Materie, dem Weibe[1]), für die Mittelklasse; II. bis Kap. 29, praktische Sittenlehre für die Menge; III. physische Geheimnisse und Lob der Frau, für die Weisen. — Des Vf. Absicht ist nicht, die einfachen Erklärungen Anderer anfzunehmen, es geschah höchstens zufällig; er will nur seine neuen Erklärungen in der Weise geben, die Maimonides (אור הגולה S. 3, vergl. Hiob S. 276) vorgezeichnet; er citirt auch einige Male den Moreh, ausserdem *Alfarabi*, חכמי אומות עולם (7, 4, HS. f. 130b, fehlt in Ausg. S. 41; 8, 11; 25, 4); אחד מן הקדמונים (16, 32) und im Allgemeinen die ספרי הטבעיים ואלהיות.

In der Einleitung S. 4 ist ein Schreibfehler zu berichtigen; אפיתגורם zweimal muss אפיקורום emendirt werden, da אפיקורסים davon abgeleitet wird. Auch in der Epitome der Metaphysik des Averroes zu Ende liest man im Latein. Pythagoras, aber die hebr. HS. München 108 f. 115b hat אפרטאגורש, also *Protagoras*.

Eine genaue Lecture wird noch Manches finden, was für die persönlichen Verhältnisse Serachja's, z. B. über sein Vaterland Barcelona und den Aufenthalt in Rom (Hiob 4, 19; 18; 18 S. 236; 36. 27; Spr. 6, 1—3 S. 33) oder sachlich (span. Lesarten 18, 18; העתה 23, 13) beachtenswerth ist, oder die originelle polemisch angelegte Natur des Vf. characterisirt. Einiges wird man

---

[1]) Vgl. *Jew. Lit.* 293 A. 10.

freilich in den Ausgaben des Hrn. *Schwarz* vergeblich suchen, denn sie sind *unvollständig*. Wer und was die Veranlassung zu den Weglassungen oder Kürzungen sei, auf die ich schon oben hingewiesen, überlasse ich dem Herausgeber nachträglich irgendwo anzugeben. Nach Vergleichung meiner beschränkten Excerpte aus der HS. fehlen Stellen zu Hiob 33, 28 S. 269, zu 38, 36—7 und 39, 4 S. 287; zu 42, 26 S. 292; zu Spr. 6, 15 und 16 S. 35 und 38; 7, 4 S. 41; 11, 7 S. 57; 25, 1 S. 75; 35, 22 S. 76; 26, 10; 30, 2 S. 81; wieviel mag also im Ganzen weggeblieben sein?

Beispielsweise bemerkt er zu Hiob 39, 4 f. 93b, was man von den Raben erzähle, sei vielmehr הבל הבלים, sie erziehen ihre Jungen wie die anderen Vögel; zu Spr. 6, 16 weiss er, dass Viele seine Erklärung der 7 Dinge nicht annehmen werden, aber er kümmere sich nicht darum, ob sie 100 Thoren unwahrscheinlich (זר) dünke, so lange sie einem einzigen Weisen nahe liegend erscheine. Zu 26, 10 f. 201b (S. 76 גורת, Schreibf. für נגורת) nach ואין זאת המלה מצויה בלשון הערבי מזה הענין אלא זאת noch ישתמש לבדה עד שהיא נחשבת למלה זרה לפי מה שפירשתי אני בה.

---

**Briefkasten.** Hr. Fünn bitte ich um הכרמל Jahrg. VIII n. 1—3 und n. 38 und folgende. — Hrn. *R—t* in Amst. Können Sie mir die Cataloge עץ חיים 1825 und Azewedo 1823 (bei Zedner S. 169) verschaffen? Meinen Dank für den freundlichen Brief vom März kann ich erst spät abtragen. Ich erwartete Sie selbst oder Nachrichten über Ihren Catalog.

# Mittheilungen aus dem Antiquariat.

von Julius Benzian.

Predigten.

| | Thlr. | Sgr. |
|---|---|---|
| CRACAUER, איכה. Neujahrspredigt. Berlin 1864. | — | 3 |
| EHRENTHEIL, W. Buch der Weihe. Confirmationsrede. Wien 1869. | — | 20 |
| EINHORN, 2 Predigten. New-York 1868. gr. 8. | — | 10 |
| FASSEL, H. B. 20 gottesdienstl. Vorträge. Gr. Kanischa 1854. | 1 | 10 |
| GROSSMANN, J. Drei Predigten. Warasdin 1868. | — | 10 |
| HERXHEIMER, S. Sabbath-, Fest- und Gelegenheits-Predigten. Leipzig 1851. | 1 | — |
| HESS, M. Confirmations-, Trauungs- und Grabreden etc. Hersfeld 1871. | 1 | — |
| HOLDHEIM, Sam. Gottesd. Vorträge. I. Frankfurt a/O. 1839. Sehr gesucht. | 1 | 10 |
| —, Sam. [Sammlung jüd. Predigten. 3 Bände. Berlin 185—. (Vollst. Ex. vergriffen.) | 4 | 20 |
| — Band II. Berlin 185—. | 1 | 10 |
| — — III. Berlin 185—. | 1 | 10 |
| — Fest- und Gelegenheitspred. Berlin 1869. | 1 | 10 |

| | Thlr. | Sgr. |
|---|---|---|
| HOLDHEIM, Sam. Sammlung von 8 Predigten von 1841 bis 1861. | 1 | 5 |
| — Samml. von 6 Predigten 1850—64. | — | 25 |
| — — — 5 — 1854—64. | — | 20 |
| — — — 4 — 1841—63. | — | 15 |
| HOLDHEIM, Sam. 6 Predigten. Berlin 1863. | — | 15 |
| — Die Erhaltung des Judenthums im Kampfe mit der Zeit. Berlin 1851. | — | 5 |
| — Die Einweihung des neuerb. Gotteshauses. Berlin 1854. | — | 5 |
| — Gott siehet! Neujahrspredigt 1860. (Holdheim's letzte Predigt.) | — | 5 |
| JELLINEK, Predigten Bd. I. u. II. Wien 1863. gr. 8. | 2 | 20 |
| — Zeitstimmen. Band I. Wien 1870. | — | 20 |
| — — — II. Wien 1871. | — | 20 |
| — *Schema Jisrael.* 5 Reden. Wien 1869. | — | 16 |
| JOSEFFY, W. *Moriah I.* (Genesis). Leipzig 1870. | — | 10 |
| KLEY, E. Predigten. 3 Bände. Hamburg 1826. | 3 | 20 |
| — Predigten. 1. Sammlung. Hamburg 1819. | 1 | 10 |
| — — 2. Sammlung. Hamburg 1820. | 1 | 10 |
| — Die Feste des Herrn. Berlin 1824. | 2 | — |
| — Die Ruhe der Religion mitten in der Welt Unruhe. 5 Predigten. Hamburg 1830. | — | 25 |
| — Blätter der Erinnerung. Letzte Kanzelvorträge. Hamburg 1844. | 1 | — |
| — Predigt - Skizzen zum 2. Buch Mosis. Leipzig 1856. | 1 | — |
| LIPSCHUETZ, B. J. תורת שמואל. Predigten für die Sabbathe, Festtage uud besonderen feierlichen Momente des Lebens. Hamburg 1867. gr. 8. (612 Seiten.) | 2 | — |
| PLESSNHR, S. Festpredigten. Berlin 1841. | 2 | 20 |
| — Trauungsreden. Berlin 1839. | 2 | — |
| — אבן טובה. Die kostbaren Perlen oder das Gebet; in 13 Vorträgen. Berlin 1837. (Sehr gesucht.) | 1 | 15 |
| PHILIPPSON, G. *Siloah.* Predigten. 3. Sammlung. Leipzig 1858. | 1 | — |
| RITTER, H. Kanzelvorträge. Berlin 1856. 8. | — | 15 |

---

*Die hebräische Bibliographie ist durch Verhältnisse der Presse derart zurückgehalten worden, dass wir nicht in der Lage sind, das Versäumte sofort einzuholen; doch soll der ganze Jahrgang im Laufe des Monats April 1873 in den Händen der Abonnenten sein. Das Manuskript für die beiden ersten Hefte des nächsten Jahrgangs ist druckfertig und wird sofort nach Beendigung dieses Jahrgangs in Angriff genommen. Wir bitten daher die geehrten Abonnenten um baldige Erneuerung des Abonnements.* **J. Benzian.**

Druck von Rosenthal u. Co., Johannisstr. 14.